

PORIJEKLO NAZIVA DNEVNIH NAMAZA U BOSANSKOM JEZIKU

Munir DRKIĆ

Sažetak

Većina islamskih vjerskih termina u bosanskom, kao i u drugim jezicima na kojima postoji islamska tradicija, iskazana je na arapskom jeziku. Ipak, to nije slučaj s nazivima pet dnevnih namaza, od kojih se samo za jedan upotrebljava riječ arapskog porijekla, a i ona se ne koristi u arapskom jeziku za označavanje tog namaza. Stoga se kao veoma interesantno nameće pitanje porijekla naziva dnevnih namaza u bosanskom jeziku. U ovome radu ispituje se etimologija same riječi namaz, a potom se istražuju nazivi svakog od pet namaza posebno, uzimajući u obzir stanje u arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Sva tri ova jezika relevantna su u rekonstruiranju puta velikog broja riječi orijentalnog porijekla u našem jeziku općenito, a naziva pet dnevnih namaza posebno. Zato nijedan od tri orijentalna jezika nije mogao biti zanemaren u ovoj analizi, iz koje nastaje nekoliko zanimljivih pripovijesti. Na kraju se izvodi zaključak da su nazivi tih namaza iz klasičnog perzijskog jezika – iako se danas u njemu više ne upotrebljavaju – bili osnova za iste nazive u turskom, a preko turskog i u bosanskom jeziku.

KLJUČNE RIJEČI: namaz; bāmdād, sabah; miyānīn, oğle, podne; dīgar, ikindi, ikindija; šām, akşam; xoftan, yatsı, jacija; perzijski, turski, bosanski

I.

Arapski jezik prvi je i najvažniji jezik islama, pa prema tome i najveći broj islamskih vjerskih termina potječe iz arapskog jezika. Kur'an je kao prvi i najvažniji izvor islama objavljen na arapskom jeziku i islam je religija koja se prvobitno pojavila među Arapima. Osim toga, i sam Poslanik bio je Arap pa je i drugi izvor islama, *hadis*, također vezan za arapski jezik. Dva glavna izvora islama sadrže najveći broj termina vezanih za ovu religiju, a oni su, konsekventno tome, mahom na arapskom jeziku. Širenjem islama među druge narode, arapski jezik postepeno je postajao *lingua franca*, jer je od strane drugih naroda prihvaćen kao jezik Knjige, jezik vjere i jezik nauke, mada ne treba zanemariti ni njegov širi utjecaj na jezike drugih muslimanskih naroda. Iako je u periodu od 2. do 4. stoljeća po Hidžri najveći broj istaknutih autora iz vjerskih znanosti – a to je vrijeme kad su one u velikoj mjeri izrasle u znanosti u pravom smislu te riječi i vrijeme kad su u značajnom obimu čak i zaokružene – dolazio iz reda drugih naroda, knjige i rasprave iz tih znanosti nastajale su uglavnom na arapskom jeziku. Na taj je način vjerska terminologija uspostavljena u potpunosti na ovom jeziku. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da su danas vjerski termini u jezicima drugih muslimanskih naroda također većinom preuzeti iz arapskog jezika.

Međutim, obrati li se pažnja na nazive dnevnih namaza kao primjera vjerskih termina u bosanskom jeziku, primijetit ćemo da se svi, izuzev jednog, označavaju riječima koje nisu arapske. Imena namaza su: *sabah*, *podne*, *ikindija*, *akşam* i *jacija*. Etimološki posmatrano, dva od tih pet naziva porijeklom su iz turskog jezika (Ikindija i Jacija), jedan je arapska riječ (Sabah), jedan perzijska, odnosno perzijsko-turska (Akşam) i naposljetku riječ *Podne* domaćeg je porijekla. Ovi nazivi u bosanskom jeziku preuzeti su iz turskog u vrijeme kad su islam na ova područja sa sobom donijeli Turci, što se može argumentirati činjenicom da četiri od pet naziva za dnevne namaze u turskom i bosanskom jeziku danas nose iste nazive.

Zna li se da je namaz, prema hadisu Božijeg Poslanika, stub vjere islama, samo od sebe nameće se pitanje otkuda dnevni namazi nose ove nazive, s obzirom na to da je većina vjerskih termina i kod nas na arapskom jeziku. Drugo je pitanje zašto se uopće koristi riječ *namaz*, koja također nije arapskog porijekla i koja ne postoji u tom jeziku. U ovom članku bit će ponuđeni odgovori na ova dva pitanja, a rekonstruirat će se i put naziva dnevnih namaza od arapskog do bosanskog jezika, objašnjavajući načine i razloge njihova mijenjanja. Za istraživanje tog problema relevantni su nazivi namaza prije svega u perzijskom i turskom jeziku, iako će povremeno biti spominjani i neki drugi jezici, ali samo kao dodatna argumentacija nekih tvrdnji koje će biti iznesene. Perzijski i turski jezik bitni su zato što je veliki broj riječi u naš jezik došao preko ta dva jezika, što se svakako odnosi i na vjerske termine. Naime, Arapi su prvo islam donijeli Irancima, a Turci su prva saznanja o islamu dobili od Iranaca, budući da su Iranci bili prvi islamski narod s kojim su se Turci upoznali. Pogrešno bi bilo misliti da su Turci vjerske znanosti naučili od Arapa samih, jer u prvom periodu nakon islamizacije nisu imali direktnih kontakata širih razmjera s Arapima. Treba znati i da su Turci u prvim stoljećima nakon što su se islamizirali s Irancima dijelili životni prostor i bili pod njihovim kulturološkim utjecajem. Istim putem širen je i jezički utjecaj. Kad je posrijedi vjerska terminologija, dokaz da su je preuzimali od Iranaca jeste to što je izgovor nekih leksema u turskom jeziku identičan njihovom izgovoru u perzijskom, a različit od arapskog izgovora, iako su same riječi arapskog porijekla.¹ Ovaj jezički utjecaj prisutan je i u domenu značenja, pa čak i upotrebe nekih arapskih riječi. Konačno, islam i s njime posebna obilježja islamske kulture na ove prostore donijeli su Turci, te se tako zatvara put svih ovih utjecaja i put mnogih riječi i termina od arapskog do bosanskog

¹ Kao primjer mogu se navesti termini *farz* i *ramazan*, koji se u arapskom jeziku izgovaraju kao *fard* i *ramađān*, a u perzijskom je njihov izgovor prilagođen fonetskim karakteristikama tog jezika. Dakle, u turskom jeziku preuzet je perzijski izgovor tih termina. Ti su se leksemi kao takvi naknadno obreli i u bosanskom jeziku. Ovdje treba dodati da su se izgovor i značenja nekih arapskih riječi mijenjala i u turskom, a ne samo u perzijskom jeziku, i kao takva posuđivana u bosanski. Naprimjer, riječi iz arapskog i perzijskog jezika koje u sebi sadrže glas *h/x*, u turskom se izgovaraju s glasom *h*, a u istom su obliku kasnije preuzete i u našem jeziku. naravno, izgovor ovog glasa nije jedini primjer mijenjanja arapskih i perzijskih riječi na njihovom putu do bosanskog jezika. To je ustvari zasebna tema kojoj treba posvetiti mnogo više prostora.

2 Srednjoperzijski je najpoznatiji jezik iz srednjoiranske jezičke epohe (III – VIII. stoljeće), a naziva se još i *pahlavi*, dok su staroperzijski i avestinski najznačajniji jezici iz staroiranske jezičke epohe (II. milenij p.n.e. – III. stoljeće).

3 Ova riječ ustvari ima zajednički indo-arijski korijen, s obzirom na to da postoji i u sanskritu u obliku *namas*, a znači između ostalog i *povijen, savijen; (po)štovanje, hvaljenje* (Nā'ini, 2005: II: 390). Osim u sanskritu, riječ je u sličnom obliku zabilježena i u jeziku hindi (Tabrizi, 1376). Postojanje oblika ove riječi u tim jezicima bez dileme pokazuje da je posrijedi oblik indoevropskog porijekla.

4 Kao primjer može se navesti sljedeći stih znamenitog iranskog epskog pjesnika Firdusija:

Čū nazdik-e Rostam farāz āmadand,
Be pišaš hame **dar namāz āmadand**.
Kad se blizu Rustema nađoše,
Svi **padoše** pred njega **niče**.
(doslovno: u **namazu se nađoše**)

Slično je, recimo, s riječju *xodāwand* (gospodar) u perzijskom jeziku. Njome se u savremenom perzijskom jeziku označava jedino Bog, i ona posjeduje samo to značenje, dok u klasičnoj literaturi na perzijskom jeziku vrlo često označava i ljude. Primjera radi, česta je upotreba te riječi u djelu *Siyāsatnāme* Nizamul-Mulka, nastalog u 5/11. stoljeću. Nizamul-Mulk u ovom djelu često koristi sintagmu *Xodāwand-e ālam* (Gospodar svijeta), a njome oslovljava seldžučkog vladara Alpa Arslana, kojem je posvetio ovu knjigu. Takva upotreba riječi *xodāwand* u savremenom perzijskom jeziku nije uobičajena; njome se danas označava jedino Bog. Postoji još niz sličnih primjera u perzijskom jeziku. Prema tome, može se zaključiti da ovakva „pomjeranja“ semantičkog polja riječi nisu neuobičajena.

5 Mnogobrojne potvrde toga mogu se naći u drugim primjerima vezanim uz obred namaza u prvim stoljećima islama. Poznato je, recimo, da je čuveni islamski pravnik Abu Hanifa smatrao dopuštenim obavljanje namaza na perzijskom jeziku. Razlozi tog dopuštanja bili su praktične prirode, jer stanovništvo koje je mahom primalo islam nije poznavalo arapski jezik. Na taj način treba posmatrati i samo imenovanje obreda, dakle u cilju objašnjenja novih pojava već postojećim i poznatim terminima.

6 O ovom i drugim simbolima obreda *nemah* u zoroastrizmu vidjeti: Skjærvø, 2005: 61.62.

7 Pritom ne treba zaboraviti da je broj dnevnih obreda u zoroastrizmu prema nekim istraživanjima bio tri, a ne pet. Ti su obredi obavljani ujutro, sredinom dana i u vrijeme zalaska Sunca i nazivali su se *se pās* (tri čuvara). Čak se vjeruje da je upravo od ove dvije riječi u perzijskom jeziku nastala riječ *sepās* u značenju „zahvala“. U prošlosti

jezika. Stoga će u rekonstruiranju i odgonetanju porijekla naziva pet dnevnih namaza u bosanskom jeziku biti slijeđen upravo opisani put i smjerovi utjecaja.

II.

Za obred koji se prema islamu obavlja pet puta dnevno u perzijskom, turskom i bosanskom jeziku, ali i još u nekim jezicima poput urdua, paštua, uzbečkog turskog, kirgiškog turskog itd. upotrebljava se riječ *namaz*. U svim ovim jezicima ona zamjenjuje arapsku riječ *ṣalāt*, te bi bilo korisno utvrditi njeno porijeklo i put do bosanskog jezika. Sasvim se pouzdano može ustvrditi da je riječ *namaz* perzijskog porijekla (originalno *namāz*), a njome se danas u tom jeziku označava isto što i riječju *ṣalāt* u arapskom. Riječ je u perzijskom jeziku imala široku upotrebu i prije dolaska islama među govornike tog jezika. Relevantni rječnici u vezi s njenom etimologijom navode nekoliko oblika riječi, i to iz srednjoperzijskog jezika *namāc*, staroperzijskog jezika *nam_* i avestinskog² *nemah* (Vidi: Tabrizi, 1376; Dehxodā, 1346: XLVIII: 772; Mo'in, 1375: 4810). Iz toga je jasno da je riječ zaista perzijskog porijekla, gdje je ona prije islama imala značenja: „saviti se, poviti se, pokloniti se, služiti, robovati, iskazivati poštovanje; robovanje, obožavanje“ i sl.³ Jedno od značenja koje također navode jednojezični rječnici perzijskog jezika jeste i ekvivalent arapske riječi *suḡūd* (Vidi: Mo'in, 1375: 4810), što je jedan od sastavnih i neodvojivih dijelova namaza u islamu. Riječ *suḡūd* znači i „pasti ničice/padanje ničice“ (Muftić, 1998: 629), slično kao *namāz* na perzijskom jeziku, i ne mora se odnositi na iskazivanje robovanja jedino Bogu. I u prvim stoljećima islama upotreba riječi *namāz* u značenju poklanjanja ili padanja ničice pred ljudima mogla se nerijetko susresti.⁴ Međutim, treba napomenuti kako je u islamskom periodu ova riječ ipak korištena mnogo češće onako kako se koristi i danas (i to sve više kako je vrijeme prolazilo), te je kao termin kojim se označava osnovni islamski obred prešla u turski, a potom i u bosanski jezik, u kojima se koristi isključivo da se njome označi islamski obred.

Razlog zbog kojeg je ova riječ i nakon prihvatanja islama ostala u upotrebi za oznaku ovoga obreda i zbog kojeg ju nije zamijenila riječ *ṣalāt* prije svega leži u činjenici da najveći broj Iranaca nije poznavao arapski jezik pa je osnovni obred islama trebalo objasniti riječima poznatim vjerski neobrazovanoj većini, za što je najpogodniji bio maternji jezik.⁵ Uz to, u zoroastrizmu, dominantnom vjerskom učenju među Irancima prije islama, postojao je također obred koji je posjedovao određene sličnosti s islamskim obredom namaza i koji je nosio isto ime. Obred *nemah* (povijanje, savijanje tijela i spuštanje na zemlju zajedno s koljenima) zauzimao je važno mjesto u prijeislamskim religijskim tradicijama u Iranu, a između ostalog bio je simbol poniznosti i skromnosti.⁶ Navodi se da je u zoroastrizmu postojalo pet takvih dnevnih obreda koji su, kao i u islamu, obavljani u jasno određeno vrijeme dana, ali isključivo samostalno, za razliku od islamskog obreda namaza (Boyce, 1979: 32, prema: Encyclopaedia of Islam, VIII: 925a). Sličnost s obredom namaza u islamu u nekim aspektima sasvim je očita, te je i to bio razlog što je preuzet već postojeći termin za drukčiji obred. Međutim, treba naglasiti da obred namaza u zoroastrizmu i u islamu suštinski nisu slični. Ne može se ni u kom slučaju govoriti o nekakvom „perzijskom utjecaju“ u pogledu suštine ovog obreda, kao što je tvrdio orijentalist Ignaz Goldziher prije otprilike jednoga stoljeća u knjizi *Islamisme et parsisme*, pripisujući „perzijskom utjecaju“ činjenicu da u islamu postoji „pet dnevnih molitvi“ (Encyclopaedia of Islam, VIII: 925a). Jasno je da je ovaj autor imao zlonamjeren orijentalistički pristup koji nije bio potkrijepljen činjenicama, te stoga taj stav ne treba dalje razmatrati niti mu posvećivati više prostora i vremena.⁷ Poklapanje jedino u broju obreda – koje ni samo nije sasvim sigurno dokazano! – ne može biti osnova za tvrdnju o utjecaju jedne tradicije na drugu, pogotovo ne za tvrdnje koje dovode u pitanje postulate jedne religije. Između toga i čistog preuzimanja

termina postoji ogromna razlika. Kad se govori o utjecaju, onda je posrijedi zadiranje u suštinu samoga obreda, dok je termin kojim se taj obred naziva u usporedbi s time činjenica koja nije od posebnog značaja. Osim toga, Iranci upotrebom termina *namāz* nisu izvršili nikakav utjecaj niti su unijeli izmjene u islamski obred namaza, oni su ga samo imenovali riječju iz svoga maternjeg jezika koja je, kao što je već navedeno, po značenju ekvivalent arapskoj riječi kojom se označava suština tog obreda. Ukratko, posrijedi je preuzimanje obreda kojem je dato ime iz maternjeg jezika.

Iako je riječ *namaz* porijeklom iz perzijskog jezika, danas se u perzijskom jeziku za nazive dnevnih namaza koriste isključivo arapski izrazi i arapski nazivi namaza, i to redom: *sobh*, *zohr*, *ʿasr*,⁸ *mağreb* i *ʿešā*. Međutim, nije uvijek bilo tako. U najstarijoj literaturi na perzijskom jeziku nakon pojave islama mogu se pronaći sasvim drugi termini, i to uglavnom po više različitih za isti namaz, što ukazuje na to da u prvim stoljećima nazivi namaza među Irancima nisu bili uređeni i kodificirani kao što je danas slučaj. To, međutim, ne treba posmatrati kao nedostatak, već upravo kao svojevrsno bogatstvo jezičkih oblika koje je obogatilo vlastitu, ali i druge tradicije. To bogatstvo naziva dnevnih namaza, kao što će ubrzo biti i pojašnjeno, utjecalo je na nazive namaza u drugim jezicima. Sa sigurnošću se može reći da su domaći nazivi dnevnih namaza u perzijskom jeziku bili u upotrebi sve do velike najezde Mongola na islamski svijet u 13. stoljeću. Naime, stari nazivi mogu se pronaći u djelu *Tazkeratoʿouluyā* Feriduddina Attara, koji je doživio napad Mongola na grad Nišabur u Horasanu i ubijen nakon njega. Međutim, svu štetu ne treba pripisivati mongolskim osvajanjima, jer period neposredno pred njima i nakon njih poklapa se s mnogim aspektima slabljenja nacionalnog identiteta Iranaca pa je vjerovatno da su se u literaturi s tim u vezi počeli upotrebljavati arapski nazivi za dnevne namaze. Dakako, određenu su ulogu u tom procesu „deiranizacije Iranaca“ odigrale i vladajuće dinastije turskog porijekla počevši od 11. stoljeća s pojavom Harezm-šahova. Iako su nazivi dnevnih namaza izmijenjeni, interesantno je da je sama riječ *namaz* ostala u upotrebi sve do danas, možda zbog toga što je kao takva prešla u turski jezik a nije prethodno prevedena.

U turskom su jeziku nazivi namaza sljedeći: *sabah*, *öğle*, *ikindi*, *aksam* i *yatsı*. Već se na prvi pogled primijeti da su četiri od pet naziva u našem jeziku preuzeti iz turskog jezika. Imajući u vidu intenzivne kontakte između Turaka i Iranaca u prvim stoljećima islama, za pretpostaviti je da postoji određena veza između naziva dnevnih namaza u turskom i perzijskom jeziku. Kako bi ta veza bila dokazana, potrebno je provjeriti etimološka značenja riječi kojima se imenuju dnevni namazi, i to za svih pet posebno.

Tako se za *sabah*-namaz u klasičnoj perzijskoj literaturi, za razliku od termina *namāz-e sobh*, koristi termin *namāz-e bāmdād*⁹. Riječ *bāmdād* perzijskog je porijekla i znači *jutro*, a njena etimologija ima veze sa značenjem pridjeva *sjajan* i *svijetao*, čime se aludira na pojavu dnevne svjetlosti nakon noći. Jasno je da su se oni koji su ovako nazvali jutarnji namaz vodili ponajprije vremenom obavljanja tog obreda, te je on tako i dobio ovo ime. Pritom naravno treba imati na umu i da arapska riječ *fağr*, kojom se označava isti ovaj namaz, ima značenje „zora“ ili čak „pukotina“ (Vidi: Muftić, 1998: 1097), te se sa sigurnošću može dovesti u vezu s riječju *bāmdād* u perzijskom jeziku. Nadalje, isto što u perzijskom znači *bāmdād*, u turskom jeziku znači *sabah*, dakle *jutro*. Ovdje treba napomenuti da je riječ *sabah* u turskom jeziku arapskog porijekla, ali to nije od posebne važnosti s obzirom na to da se njome označava isti dio dana kao i riječju *bāmdād* u perzijskom jeziku, te da ova riječ u turskom jeziku postoji u značenju „jutro“. Dakle, po svemu sudeći, posrijedi je prijevod naziva iz perzijskog jezika, koji je bez sumnje vezan i s nazivom iz arapskog jezika. Ukratko rečeno, umjesto preuzimanja

se taj podatak koristio kao osnova za tvrdnje da pod utjecajem te tradicije Iranci obavljaju namaz u tri dnevna termina umjesto u pet istih. Na osnovu ovakvog stava dolazimo do situacije da je perzijski utjecaj ograničen samo na to kako Iranci izvršavaju obred islama, a zna se da ne postoji nikakvo ekskluzivno obavljanje namaza vezano za bilo koju naciju pa tako ni za Irance. I takvi su stavovi pogrešni i neosnovani kao i stav Goldzihera, samo što su proizvod neznanja i neupućenosti, a ne zlonamjernog pristupa. Osim toga, informacija da Iranci obavljaju namaz u tri dnevna termina nije tačna; tačno je da to čine šiiti, a niti su svi Iranci šiiti, niti su svi šiiti Iranci. Dalje, to nije tačno zato što obavljanje namaza u tri dnevna termina u šiizmu ima sasvim drugu osnovu i argument i ne može se dovesti u vezi s predislamskim učenjima. I tako redom. Ovakav i slični zaključci pokazuju temeljno nerazumijevanje međusobnih utjecaja različitih tradicija miješanjem međusobno nepovezivih kategorija, što u konačnici neminovno proizvodi potpuno pogrešne interpretacije čak i vrlo značajnih i posebno osjetljivih tema i problema među muslimanima različite etničke pripadnosti i sljedbenika različitih vjerskih škola.

8 Čak se i dijelovi dana u kojima se ti namazi obavljaju danas u perzijskom jeziku nazivaju ovim imenima. Tako je *sobh* „ujutro“, *zohr* „u podne“, a *ʿasr* „poslijepodne“.

9 Vidi: *Tarğome-ye Tafsīr-e Tabarī*, 1374: 58. S obzirom na to da se danas u perzijskom jeziku ne upotrebljavaju ovi nazivi dnevnih namaza, već oni preuzeti iz arapskog jezika, držim da je potrebno navesti gdje se ti nazivi mogu pronaći u klasičnoj literaturi. Djelo *Tarğome-ye Tafsīr-e Tabarī* u tom je smislu jedno od najrelevantnijih; ono je ustvari prijevod na perzijski jezik *Taberijevog tefsira*, jednog od najpoznatijih i najznačajnijih tefsira uopće, prvobitno napisanog na arapskom jeziku. *Prijevod Taberijevog tefsira* na perzijski jezik nastao je u 4. stoljeću po Hidžri, tj. u 10. stoljeću prema gregorijanskom kalendaru, i spada u najstarija i najznačajnija djela perzijske proze islamskog perioda. Djelo je od ogromnog značaja i za historiju perzijskog jezika jer je sačuvalo karakteristike jezika tog vremena s prostora Horasana i Transoksanije, koji i jesu kolijevka novoperzijskog jezika. Osim toga, ova knjiga posjeduje i vanrednu književnu vrijednost, a uz to i nije puki prijevod djela s arapskog jezika, već i njegova prilagodba vremenu i prostoru u kojem je nastala. Dakako, nazivi dnevnih namaza mogu se pronaći u još nekim klasičnim djelima, naprimjer u Attarovoj *Tazkeratoʿouluyā* iz 6./12. stoljeća također se mogu pronaći svi ovi nazivi, ali je *Prijevod Taberijevog tefsira* stariji i zato relevantniji za ovu raspravu.

termina iz arapskog jezika, isti je preveden na perzijski, a potom i na turski jezik. U bosanskom jeziku preuzet je naziv iz turskog.

Za podne-namaz u klasičnom perzijskom jeziku postojalo je više naziva, a najčešći su u klasičnoj literaturi *pīšīn* (raniji)¹⁰ i *miyānīn* (središnji)¹¹. U vezi s nazivom tog namaza u turskom, a kasnije i u bosanskom jeziku bitan je posljednji od ova dva termina (*miyānīn*). Zanimljivo je da taj pridjev u perzijskom jeziku znači isto što i *wuṣṭā* u arapskom, a poznato je da se terminom *ṣalāt al-wuṣṭā* u arapskom jeziku i inače u islamskoj literaturi podrazumijeva najčešće ikindija, a ne podne, s obzirom na to da je to kur'anski termin.¹² Na osnovu toga, sa sigurnošću se može konstatirati da nije posrijedi naziv za isti, već za dva različita namaza. Relevantni izvori navode da je ovaj namaz nazvan „središnji“ (*miyānīn*) zato što je vrijeme njegova obavljanja „sredinom dana“ (Dehxodā, 1346: 773). I ovdje su, prema tome, posrijedi različiti principi; termin „središnjeg namaza“ u arapskom jeziku preuzet je iz Kur'ana, gdje je kao takav naveden i zato tumačen onako kako je tumačen, dok je „središnji namaz“ u perzijskom jeziku dobio ime prema „središnjem dijelu dana“, kada se i obavlja. Zato se i razlikuje upotreba dvaju termina koji imaju isto jezičko značenje. Riječ *ōḡle*, kojom se u turskom jeziku naziva ovaj namaz, znači „podne“, ili drukčije kazano „polo dana“. Prema tome, moguće je da je taj naziv preuzet iz perzijskog jezika, ili da je u turskom jeziku ime dobio prema dijelu dana u kojem se izvršava njegova obaveza te na taj način ustvari preveden. Veza između ova dva naziva u perzijskom i turskom jeziku vidljiva je čim se zna značenje tih dvaju riječi. U bosanskom je jeziku podne-namaz dobio ime ponovo prijevodom (a ne preuzimanjem) riječi *ōḡle* s turskog, što predstavlja jedan korak dalje u poređenju s nazivima za sabah-namaz i obogaćuje brojnost naziva za dnevne namaze u različitim jezicima.

Što se tiče naziva za ikindiju-namaz u klasičnom perzijskom jeziku, njih je također bilo više, a ovdje navodim riječi *pasīn* (kasniji)¹³ i *dīgar* (drugi)¹⁴. Prvi od ova dva naziva. *pasīn* – „kasniji“ povezan je direktno s riječju *pīšīn* – „raniji“, koja se koristila za imenovanje podne-namaza.

Nije sasvim jasno zašto su podne i ikindija među Irancima nazivani „ranijim“ i „kasnijim“ namazom. Moguće je da se odgovor krije u činjenici da se ta dva namaza klanjaju s malim vremenskim razmakom između njih, ali ni to nije dokraja pouzdan argument. Ako bismo te nazive posmatrali izvan konteksta, moglo bi se možda pretpostaviti da su tako imenovani oslanjajući se na način njihova obavljanja među šiitima, gdje se oni obavljaju spojeno. Uzme li se, međutim, u obzir da se spojeno u šiizmu klanjaju i akšam i jacija – koji u klasičnom perzijskom jeziku nemaju slične nazive, ili barem nazive koji bi ih mogli vezati kao Podne i Ikindiju – takva argumentacija čini se nedostatnom.¹⁵

Osim toga, djela klasične perzijske književnosti zahvaljujući kojima i imamo podatke o tim nazivima mahom su nastajala u sunitском okruženju i pod pokroviteljstvom lokalnih vladara, ponajprije iz vladajućih dinastija Samanida, Gaznevida i Seldžuka. Sve te dinastije bile su sunitskog usmjerenja, a Gaznevidi su poznati i po tome što su isto vrlo ozbiljno zahtijevali i od svojih podanika. Mnoga od prozних i poetskih djela nastala su prema narudžbama samih vladara, a jedan od najistaknutijih primjera jeste *Prijevod Taberijevog tefsira*, načinjen na narudžbu samanidskih vladara. Sve su to razlozi zbog kojih se ne može ustvrditi da ti nazivi vode porijeklo iz šiitske tradicije i da je vjerovatnije da su tako nazivani zato što se obavljaju s malim razmakom između njih. Međutim, činjenica da su i u prvim stoljećima islama na tlu gdje su većinom živjeli Iranci bile žive razne šiitske frakcije tu mogućnost sve do pronalaska pouzdanog argumenta čini vjerovatnom.

10 Vidi: *Tarḡome-ye Tafsīr-e Tabarī*, 1374: 58.

11 Vidi: Dehxodā, 1346: 774.

12 U nekim tefsirima mogu se pročitati stavovi da je to ustvari Sabah-namaz, budući da se dan računa od zalaska Sunca, pri čemu Sabah dolazi na treće mjesto po redu obavljanja dnevnih namaza. Međutim, barem u literaturi na perzijskom jeziku – koja je u ovom slučaju jedina relevantna, jer govorimo o nazivu namaza u tom jeziku – preovladava stav da je to Ikindija-namaz, što je između ostalih izvora navedeno i u *Prijevodu Taberijeve historije* na perzijski jezik. (Navedeno prema: Dehxodā, 1346: 773)

13 Vidi: Dehxodā, 1347: 773.

14 Vidi: *Tarḡome-ye Tafsīr-e Tabarī*, 1374: 122.

15 Za ova dva namaza također postoje termini koji ih međusobno vezuju, a to su: *al-'išā' al-ūlā* i *al-'išā' al-uhrā*, odnosno: „prva Jacija“ i „druga Jacija“ (Dehxodā, 1347: XLVIII: 774), ali to su termini iz arapskog, a ne perzijskog jezika, te se ne mogu posmatrati kao perzijski termini *pīšīn* i *pasīn*.

U arapskom jeziku postoje termini *al-ẓuhrān* (dva podneva) i *al-‘aṣrān* (dvije ikindije), što bi na prvi pogled moglo ukazivati na sličnost s perzijskim nazivima. Međutim, značenje ovih dvaju termina u arapskom jeziku sasvim je različito: prvim se označavaju „jutarnja i podnevna molitva“ (Muftić, 1998: 913), a drugim „jutarnja i popodnevna molitva“ (Muftić, 1998: 970). Dakle, ni jednim od ova dva termina ne označavaju se Podne i Ikindija zajedno.

Bilo kako bilo, za dalji put naziva za ikindiju-namaz nije značajan termin *pasīn* (kao ni *pīšīn* za podne), već *dīgar* (drugi). Naime, riječ *ikindi* (ili: *iki-nti*) u turskom jeziku ima isto značenje kao *dīgar* u perzijskom: drugi (Vidi: Çağbayır, 2007.), a to znači da je ponovo posrijedi prijevod naziva iz perzijskog jezika, što i u ovom slučaju veže te dvije orijentalne tradicije. Što se tiče naziva u bosanskom jeziku, on je kao i za Sabah-namaz preuzet u originalu iz turskog jezika.

Četvrti namaz po redu, ili prvi, u zavisnosti od toga kako se uzme, jeste akşam. Jasno je da je naziv za ovaj namaz u bosanski došao iz turskog jezika, budući da se on i danas koristi u turskom, te s obzirom na to da se i prije koristio među govornicima tog jezika. U vezi s etimologijom riječi *akşam* u turskom jeziku postoji nekoliko različitih mišljenja. Tradicionalno je smatrano da je to ustvari složenica koja se sastoji od turskog pridjeva *ak* (bijel/-al/-o) i perzijske imenice *šām* (večer, večera) u značenju „bijela večer“ ili „prva večer“, odnosno „početak večeri“ (Vidi: Çağbayır, 2007; Eren, 1999: 6; Mo‘īn, 1375: 74). Prema tom objašnjenju, riječ je perzijsko-turskog porijekla. Postoje, međutim, i oni koji takvo objašnjenje drže potpuno pogrešnim, objašnjavajući da cijela ova riječ ima etimologiju u nekom od iranskih jezika. Jedan od njih jeste Eren (1999: 6-7), koji navodi da je ova riječ u originalnom obliku u turski prešla iz nekog od iranskih jezika, te s tim u vezi navodi slične oblike iz avestinskog (*xšāniya* – večer) i sogdijskog (**γšp* – večer¹⁶), a spominje i harezmijski jezik kao jedan od onih iz kojih je moguće da je riječ prešla u turski. Eren, međutim, ne navodi zbog čega je tradicionalni stav u potpunosti pogrešan, tako da njegov stav mora biti uzet s rezervom, posebno ako se uzme u obzir to što u turskom jeziku postoji mnogo riječi sastavljenih od nekih perzijskih i nekih turskih tvorbenih elemenata. Osim toga, on nije znao da se za ovaj namaz u klasičnom perzijskom jeziku upotrebljavao upravo termin *namāz-e šām*¹⁷ umjesto *mağreb*, koja se upotrebljava danas. Da je znao, on bi to sigurno naveo. Taj podatak čini vjerovatnijom etimologiju riječi *akşam* onako kako je tradicionalno opisivana. Sve u svemu, nedvojbeno je da postoji vrlo čvrsta veza između naziva za ovaj namaz u perzijskom i turskom jeziku, bez obzira na to koje je objašnjenje u vezi s etimologijom riječi *akşam/āqšām* u turskom, odnosno perzijskom jeziku tačno i ispravno. Važno je ovdje napomenuti da u nekim turkijskim jezicima, npr. u azerskom i ujugurskom turskom, ova riječ ima oblik *aḥşam* آحشام, ali to ne treba zbunjivati jer je riječ o prilagođenom izgovoru riječi *āqšām* nastalom kao rezultat fonetskih promjena konsonanata u cilju lakšeg izgovora riječi i njenoj prilagodbi fonetskom sistemu tih dvaju jezika. S tim u vezi, zanimljivo je i da se ova riječ pojavljuje u obliku *aḥšām* u jednom tekstu pisanom na bosanskom jeziku arabičkim pismom¹⁸. Ovaj oblik (koji se piše آحشام u pisanju se razlikuje samo po tome što mu nedostaje jedna tačka u odnosu na *aḥšām*, čemu treba dodati da su se oba ova grafijska znaka u osmanskom turskom čitala/izgovarala isto: *h*).

Naposljetku, u klasičnom perzijskom i turskom jeziku također postoje riječi domaćeg porijekla i za jaciju-namaz. Imajući u vidu već objašnjenu činjenicu da je većina vjerskih termina postojala u perzijskom prije nego u turskom jeziku, prvo će biti naveden termin iz klasičnog perzijskog jezika. U literaturi na perzijskom jeziku iz prvih stoljeća islama za ovaj namaz najčešće se može sresti termin *namāz-e xoftan*¹⁹ ili

16 Ova riječ oblikom je slična drugoj riječi iz perzijskog jezika, a to je riječ *šab*, koja također znači „večer“, ili „noć“, budući da se u perzijskom jeziku ne iskazuje distinkcija između večeri i noći, kao u slavenskim jezicima naprimjer. Ova se riječ i danas koristi u perzijskom jeziku. Prema toj tvrdnji, riječi *šab* i *šām* bi, etimološki gledano, u perzijskom jeziku bile sinonimi, što je malo vjerovatno. Kad je riječ o namazima koji nose ova dva imena u perzijskom jeziku, njima se označavaju dva sasvim različita namaza. Naime, termin *namāz-e šab* ekvivalent je arapskog termina *salāt al-layl* ili bosanskog termina *noćni namaz*. Dakle, i perzijski i bosanski termini prijevod su termina iz arapskog jezika. Taj namaz ne spada u pet obaveznih dnevnih namaza, već je njegovo obavljanje dobrovoljno.

17 Vidi: *Tarğome-ye Tafīr-e Tabarī*, 1374: 265.

18 Ovaj oblik riječi nalazi se u knjizi *Sahla al-wus ul* autora Omera Hume iz druge polovine 19. stoljeća. To je prvo djelo štampano u integralnom obliku na bosanskom jeziku arabicom.

19 Vidi: *Tarğome-ye Tafīr-e Tabarī*, 1374: 241.

u prijevodu „namaz (prije) spavanja“. *Xoftan* je perzijski infinitiv ili glagolska imenica u značenju „spavati, spavanje“, a sam namaz ovaj naziv dobio je zato što se obavlja pred spavanje. Termin iz turskog jezika *yatsı namazı* ima slično značenje kao i *namāz-e xoftan* u perzijskom, prema navodu da *yatsı* znači „yatma zamani“ (vrijeme spavanja) (Çağbayır, 2007). Veza između ova dva termina još će biti čvršća ako se zna da se u nekim turkijskim jezicima, uzbečkom naprimjer, još uvijek upotrebljava naziv preuzet u originalu iz perzijskog jezika: *huftan*. U uzbečkom je, dakle, termin preuzet, i nije preveden kao u drugim turkijskim jezicima. Važno je napomenuti još i to da postoje i turkijski jezici u kojima se za ovaj namaz upotrebljava infinitiv glagola *yatmak*, isto kao infinitiv glagola *xoftan* u perzijskom, a takvi su turkmenski i ujugurski turski. Zanimljiv je isto tako podatak da se za isti ovaj namaz u azerskom turskom koristi termin *şam namazı*, kao u perzijskom za Akşam. (Vidi. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991) U bosanski je jezik riječ *Jacija* posuđena iz turskog, s tim što je njen izgovor nešto drukčiji i prilagođen fonetskom sistemu našega jezika. Osim riječi *Jacija*, u našem je jeziku zabilježen naziv *Jaseja*, koji se može pronaći u tekstu ilmihala Abdulvehaba Ilhamije pisanog arebicom.²⁰

III.

Iz svega naprijed razmatranog jasno je da je namaz među muslimanskim narodima, naročito u prvim stoljećima islama, shvatan prije svega kao praktična dužnost. Novi muslimani imali su vrlo oskudno znanje o vjeri koju su prihvatili, a u prvim stoljećima njena terminologija još uvijek nije ustaljena, što je ostavilo prostora za domišljate koji su ljudima objašnjavali postulate te vjere. Potvrda toga jeste i osebjnost i brojnost naziva za dnevne namaze, posebno u perzijskom jeziku, ali i u različitim turkijskim jezicima posmatranim zajedno. Već se iz samih naziva dnevnih namaza u perzijskom i turskom jeziku može saznati vrijeme njihova obavljanja. Sve su to razlozi zbog kojih su nazivi dnevnih namaza, kod kojih je veoma bitno vrijeme obavljanja, među Irancima i Turcima bili iskazani riječima domaćeg porijekla. Kad je terminologija u vjerskim znanostima uspostavljena, domaći nazivi već su bili postojali; negdje su zadržani, a negdje su iz određenih razloga zamijenjeni zvaničnim terminima iz arapskog jezika.

Iako to na prvi pogled izgleda nespojivo, prva stoljeća islama, pored snažnog proboja i utjecaja arapskog jezika, bila su period kad su Iranci ulagali velike napore za očuvanje maternjeg jezika i kad su postojali i mnogi naučni termini domaćeg porijekla, koji su kasnije pali u zaborav usljed snažnijeg arapskog utjecaja. Kako bi se ta tvrdnja potkrijepila, kao primjer mogu poslužiti autori iz drugih naučnih oblasti, filozofije naprimjer. Ibn Sina i Biruni, dva istaknuta islamska filozofa koji su porijeklom Iranci, pisali su svoja djela uglavnom na arapskom jeziku. Međutim, kad su prevodili nešto od toga na perzijski jezik, termine nisu ostavljali na arapskom, već su ih prevodili na perzijski, iako su i sami priznavali kako je bilo vrlo teško pronaći ekvivalente termina iz arapskog jezika. Općenito se može kazati da je poznavanje islamskih disciplina bivalo sve veće kako je vrijeme odmicalo, a s tim poznavanjem uporedo je snažen i utjecaj arapskog jezika.

Na osnovu jezičkog značenja riječi upotrebljavanjih za nazive dnevnih namaza može se zaključiti da je njihov put bio od perzijskog, preko turskog, do bosanskog jezika. U prilog tome ide i postojanje perzijskih termina preuzetih u nekim drugim turkijskim jezicima, što jasno pokazuje da utjecaj nije bio obrnut, to jest iz turskog u perzijski jezik.

U bosanskom su jeziku nazivi dnevnih namaza uglavnom preuzeti, a ne prevedeni ili nazvani originalnim domaćim terminima. Možda se to može objasniti činjenicom

²⁰ Vidi: Kemura, 1975.

snažne prisutnosti Turaka, na ovim područjima s obzirom da je Bosna bila pogranična oblast Osmanskog Carstva, a možda i činjenicom da sve stanovništvo ovih prostora, ili barem njegova većina, nije prihvatilo islam, kao što je bio slučaj s Turcima i Irancima. To je za posljedicu imalo i svojevrsnu želju muslimana s ovih prostora za razlikovanjem u odnosu na sunarodnjake koji nisu prihvatili islam, što je značilo jačanje upravo religijskog identiteta. Za to postoje još neki pokazatelji. Zna se, recimo, da je među muslimanima ovih prostora prisutno mnogo više vlastitih imena stranog porijekla nego kod Turaka i Iranaca, koji su sačuvali velik dio vlastitih imena domaćeg porijekla, iako su u skoro stoprocentnom omjeru prihvatili islam. Do nacionalnog osvještenja i isticanja nacionalnog identiteta među Bošnjacima dolazi ipak mnogo kasnije, kada su ovi termini bili udomaćeni u bosanskom jeziku i kad više nije bilo razloga za njihovim mijenjanjem.

Odgonetanje porijekla ovih naziva i rekonstrukcija njihovog puta kroz različite jezike potcrtava značaj pažljivijeg iščitavanja klasičnih izvora na orijentalnim jezicima i njihovog dovođenja u vezu s našom tradicijom. U ovom slučaju se to naročito odnosi na perzijsku literaturu, koja je nekoć bila veoma čitana i izučavana, ali je u međuvremenu u velikoj mjeri zaboravljena, iako je u mnogim slučajevima s aspekta utjecaja na tradiciju ljudi koji žive na ovim prostorima veoma značajna.

Napokon, na primjeru naziva dnevnih namaza, kao i na mnogim drugim primjerima, ogleda se međusobna isprepletenost utjecaja tri orijentalne tradicije na ovim prostorima i tri orijentalna jezika u bosanskom jeziku, a ogleda se i vrlo zanimljiv put određenih riječi od jezika do jezika, te zanimljive pripovijesti o tome putu kao svjedočanstvo svojevrsnog jezičkog bogatstva.

LITERATURA:

1. Çağbayır, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, Istanbul.
2. Dehxodā, 'Alī Akbar (1346/1967), *Loğatnāme-ye Dehxodā*, Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān.
3. *Encyclopaedia of Islam*, Brill Publishers, CD Edition.
4. Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Bası Evi, Ankara.
5. Ğam'ī az'olamā-ye Māwarāo'nnahr (1374/1995), *Tarğome-ye tafsīr-e Tabarī – qessehā: Farsī-ye qarn-e čahārom*, Wīrāyeš-e matn: Ğa'far Modarres Sādeqī.
6. Kemura, Ibrahim (1975), „İlmihal Abdulvehaba İlhamije“, *Glasniks VIS-a u SFRJ*, XXXVIII, br. 1-2, Sarajevo.
7. Mo'in, Mohammad (1375/1996), *Farhang-e fārsī*, Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān.
8. Muftić, Teufik (1998), *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo.
9. Nā'inī, Sayyed Mohammad Reza Ğalālī (2005), *Farhang-e sanskrīt-e fārsī*, Pažūhešgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāle'āt-e farhangī, Tehrān.
10. Skjærvo, Prods Oktor (2005), *Introduction to Zoroastrianism*.
11. Tabrizī, Mohammad Hosein (1376), *Borhān-e qāte'*, Čāp-e šešom, Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān.
12. *Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumunun Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ahmet Yesevi Üniversitesinin, 1991. Dostupno na internet-stranici: <http://www.tdk.org.tr/lehceler>

Summary

الموجز

THE ORIGIN OF THE NAMES OF DAILY PRAYERS IN THE
BOSNIAN LANGUAGE

منشأ أسماء الصلوات في اللغة البوسنية

Munir Drkić

منير دركيتش

Most of the Islamic religious terminology in Bosnian, as well as other languages where Islamic tradition exists, is expressed in the Arabic language. However, that is not the case with the names of the five daily prayers of which only one is referred to by the word of Arabic origin, yet, in Arabic, it does not denote that particular prayer. Therefore, the question of the origin of the names of the daily prayers in the Bosnian language is rather interesting. This work discusses the etymology of the word *namaz*, and then it looks separately at each of the five prayers, taking into consideration the Arabic, Persian and Turkish language. All of these languages are relevant in the reconstruction of a great number of words of Oriental origin in our language in general, and especially the five daily prayers. For this reason, neither of the oriental languages could be ignored in this analysis, out of which several interesting stories emerge. Finally, a conclusion is reached stating that the names of all the prayers are derived from the classical Persian – even though they are no longer used in that language – and that they formed the base for the names in Turkish and eventually the Bosnian language.

إن معظم المفردات الدينية الإسلامية في اللغة البوسنية مأخوذة من اللغة العربية. مثلها مثل غيرها من اللغات التي يوجد فيها تراث إسلامي. لكن هذه القاعدة لا تنطبق على أسماء الصلوات الخمس. حيث أن صلاة واحدة منها فقط أخذ اسمها من اللغة العربية. رغم أن تلك التسمية غير مشهورة عند العرب. لذا فإن مسألة تسمية الصلوات الخمس في اللغة البوسنية ومنشأها يعتبر أمراً مثيراً للاهتمام. يناقش هذا البحث أصل كلمة «نماز - الصلاة» ثم يناقش أصل أسماء الصلوات الخمس. مع الأخذ بعين الاعتبار أسماءها في اللغات العربية والتركية والفارسية. وتعتبر هذه اللغات الثلاثة وثيقة الصلة في رسم الطريق الذي عبرته كلمات كثيرة شرقية المنشأ. موجودة في لغتنا. على وجه العموم. وأسماء الصلوات الخمس على وجه الخصوص. لذا لم يكن ممكناً في البحث إغفال أي من هذا اللغات الشرقية الثلاث. التي نشأ منها عدد من الحكايات المنشوقة. وفي نهاية البحث يستنتج الكاتب أن أسماء الصلوات كلها مأخوذة من اللغة الفارسية التقليدية – رغم أن تلك الأسماء لا تستخدم اليوم في هذه اللغة – ومنها انتقلت إلى اللغة التركية ثم إلى اللغة البوسنية.

الكلمات الرئيسية: نماز؛ بامداد. صباح؛ ميانين. أويله. ظهر؛ ديك. إيكيندي. عصر؛ شام. أكشام. مغرب؛ خفتن. ياتسي. عشاء؛ فارسية. تركية. عربية.

KEY WORDS: *namaz; bāmdād, sabah; miyānīn, öğle, podne; dīgar, ikindi, ikindija; šām, akšam; xoftan, yatsi, jacija; Persian, Turkish, Bosnian.*